

СОЦІОЛОГІЧНІ ВИДАННЯ: РОЗДУМИ, РЕЦЕНЗІЇ

ТЕТЯНА ВОРОПАЙ,

доктор філософських наук, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, Харків

ОЛЕКСАНДР ТЯГЛО,

доктор філософських наук, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, Харків

Зрушення культурних порядків і вільна культурна партисипація

Участь у культурі: люди, спільноти, стани
(Н.Костенко, А.Ручка, Л.Скокова, Р.Шульга, В.Бурлачук, М.Наумова, К.Тягло, Т.Нікітіна, О.Пипич, С. Солодько) / за ред. Н.Костенко. — К.: Інститут соціології НАН України, 2018. — 320 с.

Побачила світ чергова колективна монографія, підготовлена відділом соціології культури і масової комунікації Інституту соціології НАН України на виконання науково-дослідницької теми “Участь громадян України в культурі: ціннісно-сміслові орієнтири та сучасні практики” [Участь у культурі, 2018]. Книга продовжує низку засадничих публікацій цього відділу, до якої належать, насамперед, збірки “Соціологічні ідентичності та практики” (2002), “Новини vs новини. Виборча кампанія в новинних телепрограмах” (2005), “Медіа. Політика. Культура” (2008), “Субкультурна варіативність українського соціуму”

© Т.Воропай, О.Тягло, 2019

(2010), “Смислова морфологія соціуму” (2012), “Мінливості культури: соціологічні проєкції” (2015). Нова монографія виглядає як цілком природне продовження, принаймні в тому сенсі, що намагається схопити й осмислити культуру не тільки як абстрагований теоретиками “генералізований вимір” чи еталонну “вежу зі слонові кістки”, котра століттями непорушно височіє над мінливим повсякденням, а й у плінній емпірично спостережуваній взаємодії з іншими складовими сучасного суспільного буття України та світу в цілому, включно з економікою та політикою, традиційними мас-медіа та новітньою всесвітньою Мережею...

Книга містить значний масив даних “щодо культурної партисипації громадян в умовах системної турбулентності українського соціуму і зрушення культурних порядків”, ідей та підходів щодо їх концептуалізації, які не тільки виважено оцінити, а й просто резюмувати у короткому тексті навряд чи можливо. Тож, не претендуючи на вичерпність і незаперечність, вважаємо за доцільне сконцентруватися на кількох речах, що видаються нам найбільш суттєвими чи оригінальними, такими, що стимулюють до подальших роздумів, поглиблення запитань, пошуку нових відповідей на них чи посилення обґрунтування знайдених раніше.

Вже у початкових реченнях першого розділу з’являється ключовий для розуміння всього подальшого змісту термін “emergency”. “Кілька останніх років українське суспільство перебуває у стані, що за умов системної турбулентності та війни на сході небезпідставно підпадає під дефініцію “*emergency*” (надзвичайні умови, надзвичайний стан)”, — зазначає Наталія Костенко [там само: с. 15]. І пояснює, що раптове знищення стабільності, яке трапилося взимку 2014 року, вже не видається сьогодні надто дивним і абсолютно непередбачуваним раніше, що, втім, не елімінує остаточно відчуття чи очікування повернення розмірених ритмів життя. Прагнучи далі експлікувати зміст зазначеного терміна, дослідниця вказує на його пов’язаність з термінами “криза”, “катастрофа” і т.ін., зрештою підтримуючи припущення, що існують мультипліцитні шляхи управління “*emergency*” і через “*emergency*” [там само: с. 16–17].

Як видно із пропонованого Н.Костенко аналізу, соціологія і споріднені науки хоч і виробили певне розуміння “emergency” та сфери застосування цього терміна, однак подальші уточнення і прояснення не будуть зайвими. Видається, що поступ тут може бути пов’язаний з урахуванням *дискурсу синергетики*. Загальне підґрунтя для такого припущення знаходимо в розглядуваній книзі.

Синергетика, як відомо, вивчає *відкриті нерівноважні складні системи*. Чи властиві ці ознаки сучасному буттю України? Цілком наочним свідченням його відкритості є згадувана війна на сході країни, супроводжувана практичною відсутністю нашого контролю за сотнями кілометрів кордону з Російською Федерацією. Ця воєнна відкритість супроводжується менш наочною, проте не менш значущою відкритістю до економічного впливу, наприклад з боку МВФ, чи впливу політичного, наприклад з боку США, Німеччини чи Франції. “Зрушення культурних порядків” і “раптове знищення стабільності” взимку 2014 раніше теж вже відзначались: з цим сперечатися будь-яка незаангажована людина не буде, хіба що свідченням виведення країни з відносної рівноваги можна вважати, щонайменше, ще Помаранчеву революцію 2004 року.

А оригінальні докази складності різних вимірів вітчизняного культурного буття знаходимо, зокрема, у наведених Анатолієм Ручкою відомостях щодо його ціннісної сегментації [Участь у культурі, 2018: с. 89–92], у дослідженій

Людмилою Скоковою диференціації культурної партисипації через інтернет [там само: с. 177–179], у виявлених та описаних Наталією Костенко типах співвіднесеності громадян з культурою. “Зафіксовано шість сегментів співвіднесеності з культурою: культурно компетентні, активні типи (“Інструменталісти”, “Естети”), повсякденні типи (“Конформісти”, “Ідеологи”, “Критики”), культурно невибагливі індивіди (“Індиференти”)”, — пише Костенко [там само: с. 194].

Додатковий поштовх до поширення на соціум дискурсу синергетики надають спогоди про останній у Харкові публічний виступ Мирослава Поповича наприкінці червня 2014 року, коли він висловив споріднену думку (докл. див.: [Тягло, 2018]). У фокусі уваги академіка Поповича тоді опинилася, серед іншого, пара “віковічних питань” — стосовно *свободи волі* та *способів реакції людини на виклики долі*. Фундаментальну альтернативу людського буття віддзеркалено словами шекспірівського Гамлета:

Чи бути, чи не бути, от питання!
Що благородніше в душі: терпіти
Праці й стріли злющої фортуни,
Чи збунтуватись проти моря туч
І бунтуванням їм кінець зробити?¹

Визначену таким чином загальну дихотомію Мирослав Попович конкретизував з огляду на перспективу “*чингісхановщини*”, що превалує в домені “Руського мира” і загрожує новою експансією на терени України. “Чингісхановщину” — як спосіб архаїчно-східної організації — він протиставив сучасній західній організації буття людини й соціуму. Остання, на його думку, балансує між цінностями консерватизму і лібералізму, так чи інакше визнає *значущість вільної активності окремої людини та її відповідальність* за свою долю і долю світу. А це, своєю чергою, є передумовою ствердження її *творчої спроможності*, а зрештою — *відкритості людського майбутнього створюваним самою людиною змінам, поступу*. Не важко зрозуміти, що це загальне твердження є фундаментальним і для обґрунтування значущості вільної й відповідальної активності в культурі, реальної культурної партисипації.

Орієнтуючись на думку Мирослава Поповича, згадаймо, зокрема, таке твердження одного із фундаторів синергетики Іллі Пригожина: “Світ є ані автоматом, ані хаосом. Наш світ — світ невизначеності, однак активність індивідуума у ньому не обов’язково приречена на малозначущість” [Пригожин, 1985: с. 254]. До того ж у тому чи в іншому розумінні переважна більшість цікавих для дослідження динамічних систем є нестабільними, а це означає, що будь-як близькі у початковий момент точки можуть належати до траєкторій, які розбігаються, або, точніше, траєкторій відмінних типів [Пригожин, 1983: с. 118]. Конкретизуючи ці твердження щодо людських спільнот, можна зрозуміти, що для відкритих складних соціальних систем за умов нестабільності навіть невеликі флуктуації активності, носіями яких можуть бути малі групи чи окремі індивідууми, здатні призводити до істотного розбігання траєкторій змін, а отже, дійсно творити майбутнє. За таких умов людині справді немає сенсу схилитися перед буцімто “залізними законами” долі, з радістю або сумом зносити свавілля “злющої фортуни”, зокрема й через “чингісхановщину”. В буквальному ро-

¹ Переклад П.О.Куліша.

зумінні, людина — це вільний або невільний — *творець майбутнього*, своєї культури, країни, світу.

Однак гордовитий висновок щодо значущості активності людини, її здатності (вільно) творити майбутнє проблематизується, на нашу думку, якщо враховуватимемо можливість так званого *атрактора*, іманентного тому самому дискурсу синергетики. Атрактор (від англ. *to attract* — тягнути до себе, притягувати) — це, просто кажучи, стан або обмежена множина станів, до якої врешті-решт сходяться всі траєкторії розвитку системи з певної області. Атрактори, що відрізняються від станів рівноваги або точно періодичних коливань, називають *дивними*. Вони зазвичай пов'язані з турбулентністю, й у цьому випадку система без кінця хаотично “блукає” по множині станів дивного атрактора. “Вирватися з поля його тяжіння” система може через сприятливі зміни умов буття.

З огляду на це виникає низка питань. Чи не є згадана академіком Поповичем “чингісхановщина” певним атрактором не тільки для “Русского мира”, а й для України? А коли так, то чи можна насправді “вирватися з її обіймів”? Які умови і в який спосіб мають змінитися? Чи під силу це окремим індивідуумам або невеликим групам різної природи? Нарешті, що чекає на нас у разі досягнення мети? Явних і остаточних відповідей на ці питання Мирослав Володимирович не дав, та й навряд чи їх можна знайти чисто умоглядно. Та якщо взяти до уваги його теоретичну позицію і життєву практику, у Європі XXI століття буде виправданим намагатися вийти з поля тяжіння “чингісхановщини”, зокрема й через різноманітну культурну активність.

Складність соціальної системи, розмаїття внутрішніх та зовнішніх чинників її динаміки за умов суттєвої нестабільності не дають змоги ані *однозначно* передбачити майбутнє, ані *остаточно* оцінити події близького минулого чи сьогодення. Ми в Україні — та й практично весь сучасний світ — маємо навчитися жити за умов не закріпленої довгою традицією “стабільності”, а швидкоплинної й не усупереч до кінця невизначеності, обмеженої хіба що різного роду — знов-таки варіативними — атракторами.

Повертаючись — з огляду на зазначене щодо соціально-гуманітарної проєкції дискурсу синергетики — до питання про розуміння “emergency”, можна дійти кількох висновків. По-перше, залишаючись “навантаженим” не елімінованою до кінця невизначеністю, цей термін охоплює нову норму нетривіальних випадків сучасного буття. На заміну завмерлій стабільності, для якої будь-яка істотна інновація означала якщо не кризу, то шкідливий виклик, приходять стабільність швидкоплинних змін, траєкторії або сценарії яких є передбачуваними лише з більшою чи меншою ймовірністю і точністю. “Emergency”, по-друге, не виключає певного управління — через доцільну внутрішню чи зовнішню для соціальної системи активність, котра, імовірно, спроможна коли не звести нанівець, то утруднити реалізацію небажаних траєкторій розвитку чи атракторів, натомість підтримати бажані: у цьому сенсі нам імпонує схожий теоретичний висновок Н.Костенко [Участь у культурі, 2018: с. 18–19] чи наочна його ілюстрація через активність соціального театру часів Майдану-2 [там само: с. 287–288 та ін.]. По-третє, суб'єктами доленосної соціальної активності можуть бути навіть окремі індивідууми чи невеликі групи. Тож і їх вільна культурна партисипація, реальна участь у зрушеннях культурних порядків знаходить необхідне теоретичне розуміння.

Джерела

Пригожин, И. (1983). Эйнштейн: триумфы и коллизии. В: *Эйнштейновский сборник, 1978–1979* (с. 109–123). Москва: Наука.

Пригожин, И. (1985). От существующего к возникающему: Время и сложность в физических науках. Москва: Наука.

Тягло, О. В., Воропай, Т. С. (2018). Як бути людиною у сучасному світі? Пам'яті Мирослава Володимировича Поповича. В: *Творчість Г.С.Сковороди як метатекст української культури. Пам'яті Мирослава Володимировича Поповича*. Матеріали XXVI Харківських міжнародних Сковородинівських читань (28–29 вересня 2018 року) (с. 303–309). Харків: Майдан.

Участь у культурі: люди, спільноти, стани (2018), за ред. Н. Костенко. Київ: ІС НАН України.

Надійшло 30.07.2019

ОЛЕКСІЙ МУСІЄЗДОВ,

доктор соціологічних наук, професор кафедри соціології ХНУ ім. В.Н.Каразіна, Харків

Культура у надзвичайному стані

Участь у культурі: люди, спільноти, стани
(Н.Костенко, А.Ручка, Л.Скокова, Р.Шульга,
В.Бурлачук, М.Наумова, К.Тягло, Т.Нікітіна, О.Пипич,
С. Солодько) / за ред. Н.Костенко. — К.: Інститут соціології НАН України, 2018. — 320 с.

Формат рецензії передбачає оцінку — що зроблено, як зроблено, як подано результати тощо. Мені насамперед хотілося б зняти з себе таку відповідальність, ховаючись за тією ідеєю, що будь-яка наукова думка має право на існування. Тому тут я намагаюся зробити щось на кшталт короткого переказу головних ідей, які зацікавили мене і, сподіваюсь, зацікавлять також інших. Звісно, тут буде згадано не все, і не завжди в тій формі, яку обрали автори. Але про все найцікавіше і найбільш плідне щодо подальшого розвитку я згадаю. І якщо у читача цієї рецензії виникне бажання прочитати книгу, я вважатиму свою місію виконаною.